

Список використаних джерел

1. Красильникова О.А., Киреева Г.А. Формирование грамматического строя речи слабослышащих школьников. – СПб.: КАРО, 2005. – 176 с.
2. Коровин К.Г. Практическая грамматика в системе специального обучения слабослышащих детей языку. – М.: Педагогика, 1976. – 256 с.
3. Луцько К.В. Концептуальні підходи до розвитку інструментальних технологій навчання дітей з порушенням слуху та мовлення // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. Сучасні технічні засоби реабілітації й навчання дітей з вадами слуху та мовлення / За ред. Б.С.Мороза, К.В.Луцько. – К.: А&Р, 2002. – С. 71-79.
4. Львов М.В., Рамзаева Т.Г., Светловская Н.Н. Методика обучения русскому языку в начальных классах. – М.: Просвещение, 1987. – 414 с.

This article presents a method of diagnostics of development of grammatical concepts of deaf pupils of 1-4 classes, which is based on the theoretical-methodological bases of teaching of this category of children in the special school.

Keywords: speech, deaf pupils of 1-4 classes, grammatical analysis, grammatical generalization, grammatical concepts of ownership.

Отримано 19.9.2013

УДК 37.013.42:364-78-053.6

Н. М. Дідик

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

У статті розглядаються особливості проведення соціальної роботи з підлітками, які мають девіантну поведінку. Проаналізовано сутність соціально-психологічної реабілітації даної категорії дітей, описано етапи, форми і методи роботи з ними.

Ключові слова: соціальна робота, соціально-психологічна реабілітація, підліток, девіантна поведінка.

В статті розглядаються особливості проведення соціальної роботи з підлітками, які мають девіантне поведіння. Проаналізовано сутність соціально-психологічної реабілітації даної категорії дітей, описано етапи, форми і методи роботи з ними.

Ключеві слова: соціальна робота, соціально-психологічна реабілітація, підліток, девіантне поведіння.

Несприятливі соціально-економічні обставини у сучасному суспільстві призводять до порушень соціалізації, що знаходять вияв у відхиленнях поведінки, соціальній дезадаптації, антиморальних вчинках. На підлітків впливають різні асоціальні угруповання з власними антигромадськими цінностями. Це призводить до збільшення кількості підлітків з девіантною поведінкою, зростання протиправних вчинків, погіршення ситуації їх соціально-психологічного розвитку в цілому.

У минулому столітті проблему порушення поведінки досліджували А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, С. Т. Шацький та ін. [2; 4; 6]. Зараз це питання вивчають С. А. Беличева, Є. В. Змановська, Н. П. Краснова, В. Ю. Рибніков, В. М. Фокин, С. Я. Харченко та ін. [1; 3; 5]. Девіантна поведінка – система вчинків, які виходять за межі загальноприйнятих моральних і правових норм. У більшості вітчизняних досліджень розглядається педагогічний аспект перевиховання девіантних підлітків, проте питання соціально-психологічної реабілітації цієї категорії клієнтів проаналізовано недостатньо. Це стало метою для написання статті – проаналізувати особливості соціальної роботи і соціально-психологічної реабілітації підлітків з девіантною поведінкою.

Значущим у розгляді даної проблеми є соціальна, корекційна і реабілітаційна діяльність А.С. Макаренка та С.Т. Шацького, які у 30-ті роки ХХ ст. заклали основні принципи, зміст і методи соціальної роботи з важковиховуваними дітьми і підлітками [2; 6]. В основу своєї педагогічної теорії вони заклали ідею створення педагогом виховного соціального середовища. С. Т. Шацький вважав, що одним із таких виховних середовищ можуть стати клуби за інтересами, які дозволяють дітям і підліткам розкрити «свої інстинкти», особливо соціальні інстинкти, суть яких полягає у прагненні вчитися життю, пристосовуватись до життя, оволодівати соціальним досвідом, включатися в соціалізацію [6, с. 123].

У 60-ті роки минулого сторіччя причини девіантної поведінки вбачалися в особливостях вікового розвитку особистості, своєрідності прояву протесту проти “пригнічення” їх інтересів тощо. У цей період В. О. Сухомлинський запропонував різноманітні засоби стимулювання самовиховання особистості. Домінантною в його рекомендаціях була орієнтація на індивідуальний стиль побудови педагогічного процесу, на

гуманізацію засобів виховання девіантних підлітків [4].

Вітчизняна превентивна практика, на відміну від Заходу, де панує корекційно-реабілітаційна робота, побудована на індивідуальних діагностично-корекційних психологічних програмах, досить тривалий час мала чітку спрямованість на створення педагогічно організованого середовища. Зокрема, за методикою А. С. Макаренка, ресоціалізуючим фактором виступає колектив завдяки включенню підлітка в систему гуманізованих міжособистісних відносин [2]. Соціальна реабілітація в такій ситуації відбувалася за рахунок «паралельно» впливу колективу, який виконував ресоціалізаційну функцію.

Існують такі основні завдання роботи з девіантною поведінкою:

- 1) поступове зниження частоти і міри вираженості девіантних дій;
- 2) ресоціалізація через якісно-кількісні зміни в мотиваційній сфері особистості (посилення позитивних цінностей, формування орієнтації на виконання соціальних норм, розвиток нормативно-правової свідомості, підвищення загальної толерантності особистості);
- 3) виявлення і корекція неконструктивних стилів міжособистісних стосунків; навчання соціально важливим навичкам;
- 4) виявлення дефектів в структурі особи, визначення адекватніших способів їх компенсації, вибір соціально схвалюваної діяльності, що за функціями буде замінити девіацію;
- 5) вдосконалення саморегуляції (зниження міри вираженості негативних афектів; формування ефективної поведінки; розширення ресурсів особи);
- 6) корекція негативного образу батьків і дитячо-батьківських стосунків;
- 7) розширення соціальних зв'язків і позитивного соціального досвіду особи;
- 8) підвищення рівня соціальної успішності і адаптації.

Конкретними завданнями психологічного впливу на девіантну поведінку є: усунення дефіциту в поведінкових репертуарах; посилення адаптивної поведінки; послаблення або усунення неадекватної поведінки; усунення виснажливих реакцій тривоги; розвиток здатності розслаблятися; розвиток здатності самостверджуватися; розвиток ефективних соціальних навичок; досягнення адекватного сексуального функціонування; розвиток здатності до цілепокладання і планування майбутнього.

Процес соціальної реабілітації буде здійснюватись успішно в тому випадку, якщо у підлітка вдасться сформулювати потребу в самовдосконаленні, самовихованні і якщо об'єкт даного процесу стає активним суб'єктом корекційної роботи. До тенденцій, які сприяють успішній соціальній корекції особистості, на думку С. А. Белічевої, можна віднести:

—гуманізацію превентивної практики, переважання охоронно-захисних заходів над заходами покарання і примусу:

—професіоналізацію виховної профілактики й охоронно-захисної діяльності, введення і підготовку спеціальних соціальних працівників чи соціальних педагогів, соціальних реабілітологів, практичних психологів, які мають спеціалізуватися з проблем практичної роботи з корекції поведінки індивідів з відхиленням та оздоровленню умов їх сімейного і суспільного виховання;

— створення мережі спеціальних структур, здатних здійснювати соціальну і соціально-психологічну допомогу сім'ї, дітям, молоді: консультаційні центри (пункти), центри довіри, дозвіллеві і реабілітаційні центри, соціально-педагогічні притулки для дітей, які потрапили в кризову ситуацію;

— психологізацію виховної профілактики і охоронно-захисної діяльності, визначення провідної ролі медико-психологічної допомоги і підтримки у корекції відхилень у поведінці особистості, реабілітації неповнолітніх з різними формами соціальної і психологічної дезадаптації;

— визнання сім'ї як неповного інституту соціалізації дітей і підлітків, надання сім'ям соціально-правової, соціально-педагогічної і медико-психологічної допомоги [3, с. 37].

Принципами соціально-педагогічної реабілітації девіантів є: опора на позитивні якості особистості; реабілітація потреби дитини чи підлітка у самоствердженні; формування в них життєвих прагнень; розвиток корисних інтересів і вищих духовних цінностей вихованця; глибока повага і довіра у взаємовідносинах.

Є. В. Змановська, В. Ю. Рибніков описують такі етапи роботи з підлітками з девіантною поведінкою [1, с. 203]:

1. Встановлення довірчого контакту і партнерських відносин з клієнтом (знайомство, дослідження соціальної ситуації розвитку клієнта; збір сімейного анамнезу і анамнезу життя; прояснення особливостей і цілей корекційної роботи).

2. Ретельне проведення поведінкового аналізу з метою проведення повної оцінки особливостей девіантної поведінки і підтримувальних чинників.

3. Визначення стратегії роботи: оцінка міри загрози девіації з урахуванням фактів, виявлених на перших двох етапах; формулювання провідних цілей і адекватних форм психологічної допомоги.

4. Укладення психологічного контракту (угоди) з чітким визначенням завдань, взаємних зобов'язань, правил, тривалості роботи, критеріїв оцінки її ефективності, а також санкцій у разі відступу від договору.

5. Створення підтримувального соціального середовища

(підключення до роботи значимого оточення клієнта, сімейне консультування і психотерапія, включення клієнта в групи самодопомоги).

6. Проведення поведінкової корекції конкретної форми девіантної поведінки до досягнення рівня ремісії і задовільної соціально-психологічної адаптації.

7. Виявлення і компенсація дефіцитів в особових підструктурах через психологічне навчання, а також розвиток особових ресурсів клієнта (виявлення ресурсів, посилення сильних сторін, навчання і поетапне формування соціально важливих навичок, закріплення позитивних змін, пошук компенсуючої діяльності, що заміщує за своїми функціями девіацію).

8. Посттерапевтичний супровід (періодичні зустрічі і консультації після інтенсивної інтервенції девіантної поведінки).

Педагогічні технології соціальної реабілітації передбачають створення сприятливої соціокультурної ситуації розвитку, саморозвитку, самовдосконалення і самореалізації підлітків з девіантною поведінкою.

До специфічних методів психологічної роботи з девіантною поведінкою відносяться такі: поведінкове інтерв'ю; стимулювання мотивації позитивних змін; техніка конфронтації; терапевтичний контракт; техніка розкриття індивідуального сенсу і функціонального значення девіації; методика природних наслідків поведінки; когнітивне переструктурування; техніка модифікації поведінки; тест-контроль (вимір маси тіла, тест-контроль на наркотики). Ці методи визначають як техніка модифікації поведінки. Розглянемо їх детальніше [1, с. 206-211].

Поведінкове інтерв'ю (поведінковий аналіз), метою якого є не збір інформації, а стимулювання позитивних змін в стані клієнта за допомогою підвищення рівня його усвідомлення і контролю своєї поведінки.

Стимулювання мотивації зміни поведінки можна назвати головним завданням психолого-соціальної дії на особу з девіантною поведінкою. Людина з девіацією має стійку мотивацію до її збереження. Не дивлячись на страждання, особа чинить опір позитивним змінам. Робота з мотивацією клієнта настільки складна, що деякі спеціалісти висувають в якості головної умови для поведінкової терапії наявність вже сформованого бажання зміни себе і свого життя.

Досить поширена методика конфронтації клієнта, коли підлітка стимулюють переконати фахівця, що він дійсно потребує допомоги і бажає змін. Конфронтуючи клієнта (чинячи легкий опір), ми стимулюємо його особисту відповідальність за свою поведінку, а також активізуємо процеси самонавіяння. При вираженій схильності особи до опозиційної поведінки можливе використання прийому відкритої конфронтації, коли фахівець прямо заявляє, що у клієнта нічого не

вийде.

Прийом оцінки негативних наслідків девіантної поведінки – клієнта просять якомога детальніше, з конкретними прикладами розповісти про те, як він реально постраждав від своєї поведінки, якої шкоди він завдав своїм близьким і оточуючим людям. Консультант повинен допомогти клієнтові спонтанно виразити такі почуття, як вина, розпач, сором, біль, відраза, злість, безсилля і відчай.

Методика проектування майбутнього передбачає детальний опис свого життя при збереженні девіантної поведінки і без неї. Якщо уявлення про майбутнє без девіантної поведінки викликає позитивний емоційний відгук, доцільно перейти до складання плану дій з його досягнення. Досягнувши взаєморозуміння переходять до укладення терапевтичного договору. Його оформлюють у вигляді письмового або усного контракту, що містить цілі, методи, умови, терміни роботи, зобов'язання.

Важливим мотивуючим моментом є розкриття індивідуального сенсу і функціонального значення девіації. Спільно з консультантом клієнт намагається відповісти на наступні питання, що для нього означає девіантна поведінка, що вона дає йому, чого він позбудеться у разі звільнення від девіації, яка прихована вигода девіації для особи. Це можуть бути малюнки на теми, пов'язані з девіантною поведінкою, наприклад, «Я і наркотики», «Життя без наркотиків».

При стійкому запереченні проблем і небажанні особи змінюватися в позитивному напрямі прибігають до інтенсивніших методів дії. Передусім, можна використовувати потенціал сім'ї або референтної групи, перейшовши в режим групового консультування або сімейної психотерапії. Ефективним методом стимулювання позитивних змін є групове переконання. Для цього спеціально збирається група значимих для девіанта людей. Група заздалегідь готується до бесіди, складаються переліки конкретних інцидентів, пов'язаних з адикцією, свідками яких були учасники групи. У результаті усі авторитетні люди по черзі розповідають, наприклад, хімічно залежній людині про те, що з його вини відбувалося в їх житті, активно виражаючи свої почуття, не засуджуючи і не критикуючи. Далі жертві пропонуються конкретні варіанти лікування і реабілітації.

Досить жорстким, але, на жаль, єдино ефективним в деяких випадках є методика природних наслідків поведінки. Суть прийому – в наданні девіанту повної свободи дій при делегуванні йому усієї відповідальності за себе і своєї поведінки. При цьому на особу перестають впливати (критикувати, переконувати, водити до фахівців) і позбавляють її підтримки. З певного моменту людина сама повинна піклуватися про себе, іноді сім'ї доводиться з ним просто розлучитися. Стосунки оточення з цією людиною визначаються жорсткими правилами і

умовами. Якщо вона продовжує жити в сім'ї, то її потреби задовольняються тільки у разі строгого виконання нею сімейних правил. У ряді випадків для формування мотивації позитивних змін доцільно поміщати особу в інше соціальне середовище, змінивши місце проживання при включенні підлітка в асоціальне угруповання.

Техніка когнітивного переструктурування полягає у зверненні уваги на протиріччя в судженнях або розповіді клієнта. Ідентифікація і корекція дисфункціональних думок – коли негативні думки і загальні установки досліджуються і ідентифікуються в ході когнітивної терапії. Важливо, щоб клієнт послідовно і самостійно, без тиску з боку фахівця, досліджував свою поведінку і переконався в неадекватності «дезадаптивних думок», розробляються альтернативні можливості інтерпретації і оцінки, які апробуються в реальних ситуаціях.

До методів модифікації поведінки відноситься техніка погашення девіантної поведінки і техніки посилення адаптивної поведінки. Існують різні способи погашення небажаних дій. Покарання – найбільш поширений метод. Він може мати найрізноманітніші форми: тайм-ауту, використання негативних наслідків реакції, пред'явлення аверсивної події.

Тайм-аут – це процедура, яку поведінкові консультанти часто рекомендують використовувати при роботі з агресивними або надмірно рухливими дітьми. При цьому дитину просто видаляють з ситуації, в якій негативна поведінка може отримати підкріплення. Методика використання витрат реакції (чи методика негативних наслідків) має на увазі, передусім, позбавлення людини підкріплюючих стимулів тоді, коли вона демонструє небажану поведінку. Найбільш поширеним методом формування бажаної поведінки є підкріплення. Позитивні підкріплюючі стимули припускають пред'явлення чогось, а негативні підкріплюючі стимули – видалення чогось в цій ситуації. Репетиція поведінки – один з методів професійного консультування, широко використовуваний у випадках поведінки, що відхиляється. Цей метод може мати форму тренінгу, групових ігор, моделювання або програвання ситуацій в умовах як групової, так і індивідуальної роботи.

Методи соціальної дії на особу (групу) з девіантною поведінкою підрозділяються на дві основні категорії: 1) методи соціального контролю (вивчаються у рамках соціології і права); 2) методи соціально-психологічної дії (вивчаються у рамках психології, медицини, педагогіки).

Методи соціального контролю є діями соціальних інститутів, спрямованими на попередження або усунення поведінки, що відхиляється. До формалізованих суспільних санкцій відносяться: ідеологічна дія через ЗМІ і соціальні інститути; правове регулювання; адміністративне і карне покарання; обмеження прав і можливостей

особи (групи) з девіантною поведінкою; соціальні гарантії (медичне обслуговування, правова підтримка, соціальний захист і допомога) та ін.

Методи соціально-психологічної дії діляться на соціально-комунікативні і професійно-психологічні. Ігровий соціально-педагогічний тренінг допомагає вирішувати критичні ситуації, усвідомлювати неадекватність реакції, формувати установку на адекватну реакцію, засвоєння адекватних способів реагування, установок, систем оцінок. Помітну роль відіграють методи переконання, перебудови самосвідомості, методи регламентації поведінки, переучування та переключення.

Н. П. Краснова, С. Я. Харченко зауважують, що надаючи допомогу підлітку, доцільно застосовувати такі способи: інформування, метафора (метод аналогій), встановлення логічних взаємозв'язків, проведення логічного обґрунтування, саморозкриття, конкретне побажання, парадоксальна інструкція, переконання, емоційне зараження, допомога у ліквідації неконструктивних емоцій, релаксація, підвищення енергії і сили, переоцінка, домашнє завдання, позитивний настрій, рольове програвання, аналіз ситуацій, внутрішні переговори, трансформація особистої історії, цілеспрямованість, наповнення сенсом буденних життєвих подій, соціальні проби, надання допомоги у пошуках ідентичності [5, с. 19-22].

Соціальна реабілітація підлітків з девіантною поведінкою посилюється за рахунок методів і техніки психокорекції: індивідуальних (бесіда, співбесіда, сеанси психоаналітики), групові (інтерактивні, комунікативні, імітаційно-ігрові, невербальні з елементами музикотерапії, хореографії, пантоміміки, групи поведінкової психокорекції, навіювання, стимулювання та ін.).

Існують такі форми психологічної роботи з девіантною поведінкою [1, с. 198]:

1) соціально-психологічна реабілітація через включення особистості з девіантною поведінкою в підтримувальну групу з метою відновлення втрачених соціальних навичок і інтеграції в суспільство;

2) професійне психологічне консультування з метою орієнтації в особистій проблемі і визначення способів її ефективного рішення;

3) кризова допомога у разі, якщо особа знаходиться в несприятливій життєвій ситуації з високим ризиком суїцидальної поведінки (втрата близької людини, загроза насильства, втрата житла або роботи) з метою відновлення психологічного стану за допомогою активної психологічної підтримки;

4) психологічна корекція негативних психологічних станів, властивостей і проявів для підвищення рівня психологічного комфорту і соціальної адаптації;

5) психологічний тренінг у формі активного групового навчання з

метою підвищення ефективності соціального функціонування особи;

б) психотерапія у формі індивідуальних, сімейних і групових зустрічей з метою поступового зниження частоти і міри вираженості психічних, невротичних, і психосоматичних симптомів та поведінкових розладів.

Отже, для здійснення соціально-психологічної реабілітації таких підлітків необхідно визначити суб'єктивні й об'єктивні передумови прояву девіантної поведінки, виявити позитивні і негативні якості, включення підлітка в соціально-значущі справи згідно з його здібностями та інтересами, спонукання підлітка до самовиховання, налагодження взаємної довіри. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є створення і апробація ефективної соціально-психологічної програми відновлення соціально бажаної поведінки підлітків.

Список використаних джерел

1. Змановская Е. В., Рыбников В. Ю. Девиантное поведение личности и группы / Е. В. Змановская. – СПб. : Питер, 2010. – 352 с.
2. Макаренко А. С. Методика организации воспитательного процесса / А. С. Макаренко // Собр. соч. в 8 т. – М. : Педагогика, 1987. – Т. 7. – С. 203-208.
3. Социальная профилактика отклоняющегося поведения несовершеннолетних как комплекс охранно-защитных мер / С.А. Беличева, В. М. Фокин. – М. : РИЦ Консорциума «Социальное здоровье России», 1992. – 77с.
4. Сухомлинський В. О. Вправлення – один із методів виховання свідомої дисципліни / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т. – К., Знання, 1977. – Т. 5. – С. 16-29.
5. Харченко С. Я., Краснова Н. П. Робота соціального педагога з дітьми девіантної поведінки / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова. – Х. : Основа, 2012. – 143 с.
6. Шацкий С. Т. Избранные педагогические сочинения // Собр. соч. в 2 томах. – М. : Педагогика, 1980. – Т.1. – 304 с.

In the article the features of realization of social work are examined with teenagers that have deviant behavior. Essence of social and psychological rehabilitation of this category of children is analyzed, the stages, forms and methods of work, are described with them.

Keywords: social work, social and psychological rehabilitation, teenager, deviant behavior.

Отримано 23.9.2013